

Валерій Нестеренко,
Валерій Сторчовий

Римо-католицька церква на Поділлі в період Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр.

Аналізується суспільно-політична, культурно-освітня діяльність Римо-католицької церкви на Поділлі в період українських національно-визвольних змагань. Висвітлюється політика урядів, що діяли в той час у цьому регіоні, щодо цієї релігійної конфесії. *Ключові слова:* Римо-католицька церква, Поділля, ксьондз, конфесія, політика, Українська національно-демократична революція, костьол, парафія, поляки, єпископ, Рим, священник, єпархія, дієцезія

Революційні часи завжди супроводжуються перебудовою та докорінною зміною попередньої соціальної системи. Відбувається справжній переворот у духовних та культурних суспільних цінностях. У цьому зв'язку важливо простежити та проаналізувати, як традиційні християнські конфесії сприймали та реагували на ті радикальні революційні виклики, що стояли перед Церквою.

Метою статті є висвітлення діяльності Римо-католицької церкви на Поділлі в період Української національно-демократичної революції 1917-1921 рр. Ця наукова проблематика вже частково розроблена, передусім у польській історичній науці. Особливо слід виділити роботу Віталія Росовського¹. Натомість в українській історіографії ця тема чомусь опинилася поза межами дослідницької уваги. Окремі її аспекти були розкриті хіба що в наших попередніх розвідках².

Для досягнення мети цього дослідження необхідно виконати такі завдання:

- 1) показати, яким було становище римо-католицької громади напередодні революції;
- 2) провести компаративний аналіз політики різних урядів щодо Римо-католицької церкви;
- 3) охарактеризувати основні напрями діяльності римо-католицьких священників на Поділлі в соціально-політичній, культурно-освітній та інших сферах.

Протягом багатьох років внутрішня політика царизму супроводжувалася репресивними заходами щодо тих релігійних конфесій, культура яких суперечила офіційній Російській православної церкві (далі – РПЦ). Жорстко переслідувалася і Римо-католицька церква (РКЦ), яка концентрувала навколо себе соціальне життя польської спільноти і яка відстоювала цінності західноєвропейської цивілізації. Певні поступки для РКЦ були зроблені у квітні 1905 р. після прийняття указу про віротерпимість. Та вже після придушення революції 1905-1907 рр. більшість їх ліквідовано. У період реакції римо-католицьким

священикам Правобережної України (Поділля, Волині та Київщини) забороняли займатись освітянською діяльністю, багато хто з них був оштрафований або притягався до адміністративної відповідальності за намір відкрити початкові школи з польською мовою викладання. Деякі ксьондзи Подільської губернії (Любчинський, Туровський, Токаревський) були за різні порушення позбавлені владою церковного сану та ізольовані від вірян.

Та навіть у такі скрутні часи на початку 1914 р. на території Подільської губернії налічувалося 99 римо-католицьких парафій, діяло 86 костьолів та каплиць. Службу Богу здійснювали 42 священики, які обслуговували близько 303 тис. вірних. На Поділлі функціонували 10 деканатів: Кам'янець-Подільський, Проскурівський, Летичевський, Літинський, Вінницький, Брацлавський, Балтський, Ямпольський, Могилів-Подільський та Ушицький³. Адміністративно римо-католицькі громади Поділля належали до Луцько-Житомирської єпархії. Кам'янець-Подільська римо-католицька дієцезія, що виникла ще в 1375 р., хоча формально й не була ліквідована, але після 1866 р. не мала свого окремого очільника.

Нова сторінка в історії католицизму на Поділлі розпочалася після Лютневої революції 1917 р. та повалення самодержавства в Російській імперії. Російський Тимчасовий уряд проголосив широкі демократичні свободи, які торкнулись і релігійної царини. 2 серпня 1917 р. у Російській державі за РКЦ визнано ті самі суспільно-політичні та громадські права, що й за православною конфесією. Зокрема, гарантувалося вільне здійснення душпастирства, безперешкодне налагодження відносин з Римом, призначення єпископів без згоди урядових інституцій тощо⁴. 14 вересня 1917 р. католики обох обрядів отримали ті самі громадські права, що й православне населення. Відтепер вони вже могли вільно створювати школи з викладанням Закону Божого, ввести в навчальні плани польську мову, історію, літературу як окремі предмети тощо.

У травні 1917 р. зусиллями польської спільноти Подільської губернії заснована «Macierz Szkolna na Podolu», що займалася поширенням польської освіти. Важливу роль в її діяльності відігравав ксьондз Проскурова К. Носалевський, який ще за царських часів мав великий авторитет серед римо-католиків і неодноразово заарештовувався владою за свою активну подвижницьку позицію. До правління цього товариства ввійшли також ксьондзи Я. Левинський, Р. Шишко, Токаревський, Ярошевич. Завдяки їм, а також представникам польської інтелігенції було створено майже 500 шкіл з польською викладовою мовою. Зокрема, кс. Токаревський створив у Барі польську гімназію на 60 дітей та 11 невеликих сільських парафіяльних шкіл. У Сатанові кс. Я. Ладиго організував польську школу для парафіян і кілька недільних шкіл. У Городку була створена польська гімназія. У Проскурві з ініціативи кс. Носалевського розпочала діяти чотирьохкласна гімназія ім. Т. Костюшка. У ній навчалось понад 500 дітей. Ставлення

місцевих органів Української центральної ради до діяльності Римо-католицької церкви на Поділлі було настороженим. Так, місцеві інструктори Центральної Ради у Вінницькому повіті із занепокоєнням зазначали, що «наближається завзята боротьба з полонізацією українців-католиків»⁵. Вони вказували, що польські магнати за активної підтримки ксьондзів активно агітували за утвердження на Правобережній Україні польської державності.

Римо-католицьке духовенство активно займалося у цей час благодійною діяльністю. Спеціальні товариства були організовані у різних містах губернії. Вони створювали для дітей, батьки яких загинули або пропали без вісті під час першої світової війни, притулки. Зокрема, у кам'янець-подільському римо-католицькому притулку наприкінці 1917 р. проживало 24 хлопчика віком від 6 до 12 років⁶.

Окремі ксьондзи взяли участь у заснуванні польських молодіжних спортивно-військових організацій – харцерів. Одним із керівників цього товариства на Поділлі був кс. І. Борисюк. Ще в 1916 р. він став фундатором харцерську в Кам'янець-Подільській російській гімназії. Невдовзі цей священник, якого дуже поважали місцеві поляки на перших демократичних виборах 1917 р. був обраний гласним міської думи від польської громади. Наступного року аналогічні організації виникли в Балті, Гайсині, Проскурові, Вінниці, Жмеринці. До них вступали передусім гімназисти та молодь.

Демократизація суспільно-політичного життя в Росії обумовила й те, що керівництво РКЦ порушило питання про реактивацію (відновлення) окремої Кам'янець-Подільської єпархії, яка мала б власного архипастиря. Цю ідею підтримали єпископ Луцько-Житомирської єпархії І. Дубовський, помічник єпископа Могилівської дієцезії Цепляк та ін.

25 жовтня 1917 р. відбувся більшовицький переворот у Петрограді. Владу на українських етнографічних землях перебрала на себе Центральна рада (УЦР), більшість у якій складала представники соціалістичних партій (УСДРП, УПСР і т. д.). У своїй політиці вона мало цікавилася церковними справами. Третім універсалом від 7 листопада 1917 р. УЦР скасувала приватну власність на землю, проголосивши т. зв. «соціалізацію». У результаті цього польські поміщики Правобережної України втрачали свою землю без права викупу. Такі революційні нововведення викликала незадоволення з боку Римо-католицької церкви, яка дотримувалась консервативних цінностей і виступала проти соціального радикалізму, що загрожував життю та добробуту польських землевласників. Протест до УЦР проти Третього універсалу подав луцько-житомирський єпископ Ігнацій Дубовський⁷. Його позиція виражала бажання переважної більшості римо-католиків краю.

Незважаючи на все це, план щодо реактивації Кам'янець-Подільської дієцезії відкинтий не був. У грудні 1917 р. папі римському була запропонована кандидатура кс. Петра Маньковського як майбутнього очільника нової єпар-

xii. Саме цього кандидата підтримала конференція єпископів у Варшаві, де кс. П. Маньковський брав участь як генеральний вікарій Луцько-Житомирської дієцезії. Це був відомий дяч РКЦ на Поділлі початку ХХ ст. Будучи настоятелем кафедрального костельу, він чимало зробив для появи багатьох парафіяльних шкіл, для поширення польської культури. За свою діяльність він часто переслідувався царизмом і врешті-решт у 1911 р. під тиском місцевої влади, змушений був залишити свою єпархію і виїхати на Волинь. Під час Першої світової війни священник співчував державам Центрального блоку (Німеччині, Австро-Угорщині), але згодом його симпатії змінились на користь країн Антанти. Подібна еволюція суспільно-політичних поглядів була притаманна для багатьох польських громадських та релігійних діячів періоду революції.

29 квітня 1918 р., за сприяння німецьких та австро-угорських військ, до влади в Україні прийшов гетьман Павло Скоропадський, котрий у своїй внутрішній політиці дотримувався консервативних цінностей, виступав за відновлення великого поміщицького землеволодіння. Польська спільнота Правобережної України, за невеликим винятком, підтримала зміну політики. Можливо, саме така позиція українського уряду стала передумовою того, що 31 серпня 1918 р. папа римський Бенедикт XV вирішив відновити діяльність Кам'янець-Подільської єпархії й призначити їй окремого керівника. Складалася вона з 10 деканатів, що розміщувалися на території Подільської губернії⁸.

22 вересня єпископом цієї дієцезії офіційно став кс. П. Маньковський 18 листопада 1918 р. представник папи римського повідомив міністра культів Української держави про відновлення Кам'янець-Подільської єпархії. Однак це був далеко не кращий час для практичної реалізації цієї постанови. 15 листопада 1918 р. розпочалося повстання Директорії УНР проти гетьмана Павла Скоропадського. Комунікація з Кам'янець-Подільським через т. зв. отаманщину повністю перервалася. До того ж у розпалі була війна між ЗУНР та Польщею й дісталися до своєї дієцезії кс. П. Маньковський з Кракова просто не міг. Він навіть розглядав можливість доїхати до Кам'янца-Подільського через територію Румунії, але згодом відкинув цей план через хаос та погромницькі дії різних військових частин на теренах Поділля.

У листопаді 1918 р. римо-католики Подільської губернії активно включилися у боротьбу за відновлення незалежної Польської держави. Подільські харцерські осередки, які долучилися формування Війська польського, вирушили на Волинь. Військовими священниками стали ксьондзи І. Борисюк, Вигановський, Токаревський, Рошкевич, Ярошевич та ін. Кс. І. Борисюк також займався забезпеченням продовольства для польської армії. У 1919-1920 рр. деякі римо-католицькі священники співпрацювали з Польською організацією військовою (ПОВ). Тут особливо виділялась діяльність кс. Ярошевича, котрий навіть під

владою більшовиків, будучи учителем школи у Вінниці, вербував для ПОВ нових членів. Пізніше він виїхав до Польщі. Зв'язки з ПОВ підтримував і кс. Токаревський, який у Барі утворив філію цієї організації. Пізніше капеланом Війська польського був кс. Батуревич, а кс. Шадбей – священником військового шпиталю у Кам'янці-Подільському. І все ж більшість ксьондзів Подільської губернії, хоч і співчувала політичним цілям та намірам польської держави, трималась осторонь від активної політичної та збройної боротьби.

Директорія УНР та український уряд намагалися встановити добрі взаємини з РКЦ. 16 січня 1919 р. голова Директорії УНР В. Винниченко та керівник уряду В. Чехівський призначили М. Тишкевича головою дипломатичної служби у Ватикані, а у травні він прибув до Рима. Намагання української влади налагодити тісні зв'язки з Римською курією пояснювалося тим, що на «Україні є 4 млн. уніатів та 2 млн. римо-католиків»⁹.

Проте великого практичного значення ця місія не мала. Перша половина 1919 р. була важкою для римо-католицького духовенства Поділля. Стихійні селянські виступи, погромницька діяльність різних «отаманів», які не підпорядковувалися жодній владі, дуже негативно позначилися на діяльності Церкви. На початку 1919 р. у містечку Черче грабіжниками був убитий кс. Буяцький¹⁰. Більшовиками за боротьбу проти грабунків було страчено ксьондзів Ш. Баберського та Б. Лисицького. Після допитів і знущань червоноармійців помер кс. П. Шептицький¹¹. У другій половині 1919 р. від рук бандитів загинули брат та небіж єпископа П. Маньковського. Двічі заарештовувався більшовиками дуже авторитетний серед вірян кс. К. Носалевський і лише активне втручання парафіян врятувало йому життя. Попри такі складні умови, Апостольська столиця добилася того, що український уряд визнав повноваження кс. П. Маньковського й у травні 1919 р. він отримав дозвіл поселитися на теренах УНР.

Відносна стабільність на Поділлі настала в червні 1919 р. У цей час Кам'янець-Подільський фактично виконував функції тимчасового політичного й державного центру УНР. У місті функціонували українські міністерства. Можна було розпочинати практичну розбудову Кам'янець-Подільської дієцезії. 22 вересня 1919 р. кс. П. Маньковський разом з єпископом Луцько-Житомирської єпархії І. Дубовським видали розпорядження про відокремлення Кам'янець-Подільської дієцезії.

Суперечливими та складними були відносини на Поділлі між провідниками Римо-католицької та Греко-католицької церков. Вони не могли бути дружніми, оскільки під час українсько-польської війни священники цих конфесій всіляко підтримували прагнення своїх етносів до створення національних держав. У липні 1919 р. після поразки Західноукраїнської революції до Кам'янця-Подільського прибув уряд ЗУНР на чолі з президентом Євгеном Петрушевичем. Деякі галицькі частини виявили ворожість до римо-католиків Поділля та їхніх духовних провід-

ників. Наприклад, вояками УГА був вбитий кс. Дзьондзик, який на початку ХХ ст. деякий час був настоятелем Кафедрального костельу у Кам'янці-Подільському. З іншого боку, влітку 1919 р. римо-католицька громада Поділля надавали свої храми греко-католикам для проведення ними богослужінь, оскільки ще у 1839-1840 р. Греко-католицька церква на Поділлі була ліквідована царською владою. Відомо, що восени 1919 р. будівлі колишнього Домініканського монастиря у Кам'янці-Подільському були надані греко-католикам для проведення релігійних служб¹². Так, 19 січня 1920 р. греко-католики у цьому храмі відправили урочисту Службу Божу на Водохреще. У місті діяв також орден Св. Василя на чолі з О. Калишем – у майбутньому провінціалом цього ордену.

Кс. Маньковський у своїх спогадах пише про цікаві розмови з А. Шептицьким – визначним діячем Греко-католицької церкви. Він відзначає, що А. Шептицький не був «завзятим» ворогом Польщі, хоч і був щирим українським патріотом. Український владику часто висловлювався про необхідність взаємного порозуміння між двома католицькими конфесіями, вважав, що політичні проблеми та конфлікти повинні вирішуватися народами та їхніми державними провідниками, а не на рівні Церкви. А. Шептицький рішуче був налаштований не на боротьбу, а на порозуміння з римо-католиками. І пізніше, вже у 1920-ті рр. у бесідах з кс. П. Маньковським він часто висловлювався у подібному дусі.

15 листопада 1919 р., за попередньою домовленістю із головним отаманом УНР С. Петлюрою та українськими урядовцями, польські військові частини зайняли Кам'янець-Подільський. Подільське римо-католицьке духовенство, не приховуючи своєї радості від цієї події, активно провадило агітаційну роботу на користь Польщі не тільки серед католиків, а й серед православних та вірних інших конфесій¹³. 8 грудня 1919 р. відбувся урочистий в'їзд єпископа П. Маньковського до своєї єпархії. Генеральним вікарієм дієцезії та настоятелем кафедрального костельу став кс. Носалевський, який прибув із Проскурова. Замість себе він залишив кс. Мацієвського. Разом з кс. Носалевським до міста над Смотричем приїхали ксьонди Недзельський, Люкач, Котовський, Висневський¹⁴. Вони відіграли велику роль у справі розбудови РКЦ. У січні 1920 р. почали виходити «Відомості дієцезії Кам'янецької», де публікувалися матеріали про громадське та культурно-освітнє життя подільських римо-католиків. Цей місячник видавався до червня 1920 р. його друк припинився через більшовицьку навалу.

На початку 1920 р. чимало римо-католиків Поділля виступали за те, щоб цей регіон відійшов до складу Польщі. До центральної польської влади надходили численні петиції місцевих поляків з проханням вирішити це питання позитивно. Наведемо лише один такий приклад. 3 січня 1920 р. делегація від польського населення Кам'янець-Подільського повіту на чолі з лікарем В. Зеленським, до котрої ввійшли представники всіх соціальних верств, передала очільникові

Польської держави Ю. Пілсудському петицію, в якій просили його захисту від «більшовиків та анархії». У петиції, зокрема, було сказано: «Утиски і кривди, яких ми натерпілись від усіх урядів, об'єднали нас остаточно. Всі ми, багаті і бідні, інтелігенція і ремісники, господарі і міські, прагнемо великої і могутньої Польщі, хочемо, щоби наше Поділля, наш старий Кам'янець, як і раніше, був польською фортецею на кресах Речі Посполитої»¹⁵. Цю позицію повністю поділяло й римо-католицьке духовенство. Проте, з огляду на домовленості між Ю. Пілсудським та С. Петлюрою, це бажання на практиці реалізовано не було.

Римо-католицькі сьондзи часто долучалися до різних громадських та суспільно-політичних акціях. Так, 18 березня 1920 р. у Кам'янці-Подільському було урочисто відзначено день Ангела Ю. Пілсудського. З цього приводу відбулась урочиста літургія у Кафедральному костьолі, а потім урочистий вечір у міському театрі та парад, на якому були присутні польські та українські урядовці¹⁶. Третього травня 1920 р. у Кафедральному костьолі урочисто було відзначено і День польської конституції. Після богослужіння, яке відправив кс. Косовський, відбулась урочиста хода до фортеці, у якій взяли участь представники польської та українські влади. Відзначили цю подію і римо-католики Проскурова¹⁷.

У 1919-1920 навчальному році на Поділлі значно збільшилася кількість польських освітніх закладів. Тоді в Кам'янці-Подільському працювало вже чотири школи з польською мовою викладання. Дві з них мали переважно релігійний характер. У Кафедральній єпископальній школі у трьох групах навчалось 80 учнів, діяв дитячий садок. Невелика школа (для 13 дітей) існувала при Домініканському костьолі¹⁸.

25 квітня 1920 р. розпочався спільний наступ польських та українських військ проти більшовиків. Спочатку він проходив вдало – за кілька тижнів вдалось очистити частину Поділля та Волині від органів радянської влади. Начальник Польської держави Ю. Пілсудський вважав помилковим прагнення деяких правих польських кіл приєднати Правобережну Україну до польської держави, виступав за створення незалежної України. Його наказ від 27 травня 1920 р. прямо закликав поляків та українців-католиків Волині та Поділля відкинути будь-які наміри про приєднання цих земель до польської території, віддавши всі сили «на створення української державності і українського війська, створення якого зможе врятувати цю країну від повернення комуністичних орд»¹⁹.

Однак незабаром політична ситуація знову погіршилась. У липні 1920 р. спільний наступ польської армії та частин УНР закінчився невдачею, червоноармійці перейшли у контрнаступ і почали захоплювати подільські землі. У зв'язку із цим майже всі римо-католицькі священники на чолі з єпископом П. Маньковським виїхали до Польщі. Залишився лише кс. Шиманський, котрий переховувався у парафіян в Гуті Яцьковецькій.

У жовтні 1920 р. армія УНР змогла відтіснити більшовиків з Поділля. Ксьондзи Кам'янець-Подільської дієцезії повернулись до своїх парафій. На початку листопада прибув і єпископ П. Маньковський. Він разом з кс. К. Носалевським мав зустріч з головним отаманом УНР С. Петлюрою, який висловив надію, що польська армія допоможе частинам УНР перемогти більшовиків. Крім того, римо-католицький архиєрей мав розмову із ректором Кам'янець-Подільського українського державного університету, професором Іваном Огієнком, який просив римо-католиків не забирати з будівлі університету портрети, що були реквізовані червоноармійцями з резиденції єпископа. Ректор наголосив на тому, що у цій будівлі цим культурним цінностям нічого не буде загрозувати і що вони тут не пропадуть. До речі, ще раніше І. Огієнко у бесідах з кс. П. Маньковським порушував питання про допомогу, яку міг би надати костьол в українізації православ'я та у боротьбі з Російською православною церквою. Однак єпископ відповів, що його діяльність не виходить за межі своєї Церкви і у справі Православної церкви він вмішуватись не буде.

У листопаді 1920 р. владика П. Маньковський пробув у своїй дієцезії зовсім недовго. Після того як ситуація на фронті вкотре погіршилась, 14 листопада 1920 р. він разом із кс. К. Носалевським емігрує до Польщі. До Кам'янця-Подільського вони вже більше не повернулися. Останню свою Службу Богу єпископ відслужив перед численною паствою містечку Оринин, а тоді виїхав за Збруч. Інші ксьондзи дієцезії (Шиманський, Дворжецький, Шишко, Вербицький, Ганський та ін.) залишилися зі своїми парафіянами²⁰. В історії римо-католицької громади на Поділлі розпочинається новий, найбільш трагічний період в її історії, але це вже тема для іншого дослідження.

Зробимо короткі висновки. Після повалення самодержавства в Росії Римо-католицька церква на Поділлі отримала рівноправ'я з православною конфесією. Українська центральна рада, урядові інституції УНР гарантували культурно-освітні права римо-католицької конфесії, однак соціалістична політика УНР викликала невдоволення польської громади та Римо-католицької церкви. Значно кращі умови для конфесії були в період Гетьманату П. Скоропадського. Саме у цей час практично було вирішено питання про відновлення Кам'янець-Подільського римо-католицького єпископства. Значно гіршими були умови для діяльності римо-католицької конфесії у 1919 р. Постійні зміни влади, наростання анархії, погромницькі настрої серед місцевого селянства, більшовицька агресія – все це самим негативним чином позначилось на ситуації на Поділлі. Деякі римо-католицькі священники загинули. Наприкінці 1919 р., після польської окупації частини цих земель, була більш-менш організована діяльність Кам'янець-Подільської дієцезії. Однак поразка українсько-польської армії у боротьбі проти більшовиків призвели у листопаді 1920 р. до окупації Поділля червоноармійцями, що значно погіршило становище Римо-католицької спільноти.

- 1 Rosowski W. Diecezja Kamienicko-Podolska w Latach 1917-1921 / Witalii Rosowski // Pasterz i twierdza (księga Jubileuszowa dedykowana księdzu biskupowi Janowi Olszanskumu. Ordynariuszowi Diecezji w Kamieniu-Podolskim). – Lublin, 2001. – S. 207-247.
- 2 Сторчовий В. М., Нестеренко В. А. Римо-Католицька Церква на Поділлі у 20-ті - 90-ті роки ХХ ст. - Коломия: ВПТ „ВІК”, 2001. - 67 с.; Нестеренко В.А. Політика Директорії УНР щодо польського населення Правобережної України (1918-1920)/ Україніка Polonica.– Том 3.– Київ: Видавничий центр Національного Київського Національного лінгвістичного університету. - Київ-Житомир, 2009. – С. 45-54.
- 3 Ks. Jan Szezeraniak. W wirze historii. Piotr Jan Mankowski (1866-1933). Pierszy biskup Reaktywowanej Diecezji Kamieniecko-Podolskiej//Pasterz i twierdza – S. 275.
- 4 Ks. Jan Szezeraniak. W wirze historii Piotr Jan Mankowski (1866-1933). - S.291.
- 5 Завальнюк О. М., Комарницький О. Б. Подільські містечка в добу Української революції 1917-1920 рр./О. М. Завальнюк, О. Б. Комарницький. – Кам'янець-Подільський: Абетка–НОВА, 2005. - С. 143.
- 6 Державний архів Хмельницької області (далі – ДАХМО). – Ф. 249. – Оп.3. – Спр.176. – Арк. 21.
- 7 Rosowski W. Diecezja Kamienicko-Podolska w Latach 1917-1921... – S. 210.
- 8 Ibid. – S. 231.
- 9 Вісник УНР. – 1919. – 1 січня; Новий шлях. – 1919. – 11 червня.
- 10 Завальнюк О. М., Комарницький О. Є. Подільські містечка... – С. 166.
- 11 Rosowski W. Diecezja Kamienicko-Podolska w Latach 1917-1921... – S. 233.
- 12 Сторчовий В. М., Нестеренко В. А. Римо-Католицька Церква. – С. 6.
- 13 Tokarzewski. Przyczynek do historii mecenstwa Kosciola Rzymsko-katolickiego w Diecezjach Kaminięskiej I Lucko-Zytomierskiej (1863-1930). – Luck, 1931. – S. 30.
- 14 ДАХМО. – Ф. 6193. – Оп.12. – Спр.19263. – Арк. 42.
- 15 Україна. – 1920. – 14 січня.
- 16 Наш шлях. – 1920. – 21 березня.
- 17 Ziemia Podolska. – 1920. – № 2. – S. 7.
- 18 ДАХМО. – Ф. 6. – Оп.1. – Спр.70. – Арк. 51.
- 19 Національні меншини України у ХХ столітті: історико-правовий нарис. – К.: ІПЕНД, 2000. – С. 107-108.
- 20 Szezeraniak J., ks. W wirze historii Piotr Jan Mankowski (1866-1933)... – S. 296.

Summary

Valery Nesterenko, Valery Storchovyi

The Roman Catholic Church in the Podillia during the Ukrainian national democratic revolution (1917-1921)

The social, political, cultural and educational activities of the Roman Catholic Church in the Podillia during the Ukrainian national liberation struggle are analyzed. The policy of government of that time in the region on this religious confession is highlighted.

Keywords: Roman Catholic Church, Podillya, priest, confession, politics, Ukrainian National Democratic Revolution, church, parish, Poles, bishop, Rome, priest, diocese